

บทที่ ๓

เบญจธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในบทนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาเบญจธรรมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งประกอบไปด้วย ความหมายเบญจธรรม ประเภทของเบญจธรรม คุณค่า ความสำคัญ มิติความงามของเบญจธรรม และพร้อมทั้งสรุปในท้ายบท ในเรื่องต่างๆ ที่ได้ศึกษาในบทนี้ โดยมีรายละเอียดต่างๆ ดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายเบญจธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

เบญจธรรม (กัลยาณธรรม ๕) คำว่า ‘กัลยาณธรรม’ หมายถึง ธรรมที่ดี หรือธรรมที่สะอาด เพราะกำจัดธรรมที่ไม่สะอาดมีรากเป็นต้นได้^๑

เบญจ (บาลีว่า ปญจ) แปลว่า ห้า คำว่า ธรรมคือ สภาพที่ทรงสัตว์โลกไว้ไม่ให้ตกไปสู่ที่ชั่ว^๒ เบญจธรรม จึงแปลว่า หลักปฏิบัติที่ทรงสัตว์โลกไว้ ไม่ให้ตกไปสู่ที่ชั่ว เป็นความประพฤติที่ดีงาม ๕ ประการ เรียกอีกอย่างว่า ‘กัลยาณธรรม’ หมายถึง ธรรมดี หรือ ธรรมที่สะอาดเพราะกำจัดธรรมที่ไม่สะอาดมีราก โทสะ โมหะได้ อีกนัยหนึ่ง หมายถึง เบญจธรรม ธรรม ๕ ประการ คือ เมตตากุณาสัมมาอาชีวะ กามสังวร สัจจะ และสติสัมปชัญญะ^๓ ส่วนบุคคลผู้ตั้งอยู่ในกัลยาณธรรม ย่อมเป็นผู้มีความประพฤติดีงาม เป็นที่นิยมยกย่องนับถือของคนทั่วไป เรียก ‘กัลยาณชน’เบญจธรรมนี้ เป็นเครื่องอุดหนุนศีลให้สมบูรณ์ผ่องใสยิ่งขึ้น เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล ผู้ที่รักษาเบญจศีลควรมีคุณธรรม ๕ ประการนี้ คือ ๑) เมตตาและกรุณา ๒) สัมมาอาชีวะ ๓) กามสังวร (ความสำรวมในกาม) ๔) สัจจะ ๕) สติสัมปชัญญะ (ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ)^๔

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)ได้กล่าวถึง เบญจกัลยาณธรรม หรือ กัลยาณธรรม หมายถึง ธรรมอันดี ธรรมดีงาม ธรรมของกัลยาณชน ธรรม ๕ ประการ ความดี ๕ อย่างที่ควรประพฤติคู่ไปกับการรักษาเบญจศีลคือ ๑) เมตตากุณา ๒) สัมมาอาชีวะ ๓) กามสังวร ๔) สัจจะ ๕) สติสัมปชัญญะ^๕

พระธรรมกิตติวงศ์ ได้กล่าวถึง เบญจกัลยาณธรรม แปลว่า ธรรมอันดีงาม หมายถึง คุณธรรมที่ดีงาม ธรรมที่เป็นหลักปฏิบัติของกัลยาณชน ผู้ประพฤติเบญจกัลยาณธรรม ชีวิตย่อมสงบสุข ไม่มีเวรภัย ไม่มีศัตรู โดยตรงคือการเว้นจากฆ่าสัตว์ จากลักทรัพย์ จากพูดเท็จ จากดื่มสุราเมรัย และประพฤติพรหมจรรย์ คือเว้นจากเมถุนธรรม โดยอ้อมได้แก่ เบญจศีลเบญจธรรมเป็นหลักปฏิบัติ

^๑ อิง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑ /๑๓๙.

^๒ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรพงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๖.

^๓ อิง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๑/๑๓๔.

^๔ อิง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๑/๑๓๔.

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑, ๑๔๐ - ๑๔๑.

เบื้องต้นที่ทำให้เป็นมนุษย์สมบูรณ์ และต่างจากสัตว์โลกประเภทอื่น เรียกเบญจกัลยาณธรรม ว่า มนุษยธรรม^๖

พระเมธีวราภรณ์ (สุทัศน์) ได้กล่าวถึง เบญจกัลยาณธรรม แปลว่า ธรรมอันงามหรือ ธรรมอันทำให้บุคคลเป็นผู้งดงาม เป็นข้อปฏิบัติพิเศษยิ่งขึ้นไปกว่าศีลและส่งเสริมให้ประพฤติดีล มั่นคง^๗

วิชัย ธรรมเจริญ ได้ให้ความหมายของคำว่า เบญจกัลยาณธรรม ในธรรมศึกษาตรี หมายถึง ธรรมอันงาม คือ ข้อปฏิบัติพิเศษที่ยิ่งไปกว่าศีล พระบาลีแสดงคุณของกัลยาณชนว่า เป็นผู้ที่มี ศีลมีเบญจกัลยาณธรรม ศีลกับธรรมต้องคู่กัน ผู้เว้นจากข้อห้ามทั้ง ๕ ข้อได้ชื่อว่า ผู้มีศีล แต่ผู้มีศีลจะ เชื่อว่ามีเบญจกัลยาณธรรม ทุกคนหาไม่ได้ เบญจกัลยาณธรรม มี ๕ อย่างเรียกว่า เบญจกัลยาณธรรม จัดตามสิกขาบทในเบญจศีล ดังนี้ เมตตากับกรุณา ในสิกขาบทที่ ๑ สัมมาอาชีวะ ในสิกขาบทที่ ๒ ความสำรวมในกาม ในสิกขาบทที่ ๓ ความมีสัตย์ ในสิกขาบทที่ ๔ ความมีสติรอบคอบในสิกขาบทที่ ๕ ดังนั้น ผู้ที่ตั้งอยู่ในเบญจกัลยาณธรรม ได้ชื่อว่าเป็นกัลยาณชน คือ ประพฤติดีงาม เป็นที่นิยมนับถือ ของคนทั่วไป^๘

๓.๒ เบญจธรรมกับเบญจศีล

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ประพฤติดีปฏิบัติเบญจศีลเบญจธรรมควบคู่กันไป โดยละเว้นใน เบญจศีล และปฏิบัติความดีตามเบญจธรรม ทรงมีพระพุทธบัญญัติ ศีลห้าข้อ เพื่อให้รู้จักควบคุมกาย และวาจา ส่วนกัลยาณธรรมที่ทรงนำมาคู่กับศีลห้าก็เพื่อให้เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดความดีงามยิ่งขึ้น ทำให้สังคมอยู่รวมกันได้ เกิดความร่มเย็น สงบสุข เบญจธรรมมีหลักที่ควรรู้โดยเบญจธรรมที่มีมาใน พระพุทธศาสนาจะมีอยู่ ๕ ประการ ดังนี้

๑. เมตตากกรุณา พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายถึงเมตตากกรุณา ในคำแปล สามัญ หมายถึงความรัก ความมีไมตรี ความปรารถนาดี ความอยากให้ผู้อื่นมีความสุขและประสบสิ่ง ที่เป็นประโยชน์ในสังคมที่อยู่ร่วมกันมาช้านาน เมตตากกรุณา เป็นลักษณะของความดี เป็นความ ปรารถนาดี ที่มนุษย์พึงมีต่อผู้อื่น เป็นไปเพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยความสันติ ร่มเย็น เป็นสุข มีความ เป็นมิตรต่อกัน เมตตากกรุณา จึงเป็นธรรมที่เป็นสากล สาธารณะกับบุคคลทั่วไปทั้งหมด โดยไม่มี ประมาณ ไม่มีขอบเขต ไม่ใช่ธรรมที่จำกัดเฉพาะศาสนาใดศาสนาหนึ่ง เมตตากกรุณา เป็นหลักธรรมที่ สำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงเจริญอยู่เป็นนิตย์ หมายถึง ไมตรี ความรัก ความหวังดี ความปรารถนาดี ความเข้าใจดีต่อกัน ความเอาใจใส่ หรือต้องการที่จะสร้างเสริมประโยชน์สุขให้แก่เพื่อนมนุษย์และ สัตว์ทั้งหลาย เมตตากกรุณา เป็นธรรมพื้นฐานของใจในขั้นแรกในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

^๖ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์คำ วัต*, หน้า ๔๓.

^๗ พระเมธีวราภรณ์ (สุทัศน์), *เบญจศีลเบญจธรรม อุดมชีวิตของมนุษย์*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ต้นบุญ, ๒๕๕๑), หน้า ๓๕.

^๘ วิชัย ธรรมเจริญ เรียบเรียง, *ธรรมศึกษาตรี*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๒.

ซึ่งทำให้มองเห็นในแง่ดีและหวังดีต่อกัน พร้อมทั้งที่จะรับฟังและพูดจา ฟังเหตุผลของกันและกัน ไม่ยึดเอาความเห็นแก่ตัว หรือความเกลียดชังเป็นที่ตั้ง^๙

ในข้อเมตตากรุณานี้คู่กับเบญจศีลข้อ ปาณาติปาตา เวรมณี หมายถึง เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตของตนโดยไม่เบียดเบียนชีวิตร่างกายของผู้อื่นสัตว์อื่น แต่เป็นผู้มีใจประกอบด้วยเมตตากรุณา มีความรักความหวังดีต่อกันเป็นพื้นฐาน

กล่าวโดยสรุป เมตตากรุณา ในความหมายของนักวิชาการ หมายถึง การปฏิบัติเพื่อต้องการช่วยให้ผู้อื่นมีความสุข ให้อภัยจากทุกข์ มีความสุขความเจริญ ด้วยการแสดงความ มีน้ำใจเอื้ออาทรต่อผู้อื่นด้วยความเต็มใจ แสดงอาการทางวาจาต่อผู้อื่นอย่างนุ่มนวล การไม่เอาเปรียบ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น การรู้จักให้อภัยร่วมบริจาคทรัพย์เงินเพื่อส่วนรวม และเสียสละเวลาปฏิบัติกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและสังคมตามสมควรตามสถานการณ์ และตามความสามารถของตน โดยไม่หวังผลตอบแทน

๒. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ คือเว้นจากเลี้ยงชีพในทางที่ผิดเช่น โกง หลอกหลวง สอพลอ บีบบังคับขู่เข็ญ คำนุश्य ค้ายาเสพติด ค้ายาพิษ เป็นต้น เป็นคุณธรรมของผู้มีศีลข้อ ๒ ที่ผู้มีศีลจะต้องประพฤติในธรรมของการหาเลี้ยงชีพในกิจการ บุคคลลัทธิ

หลักการของสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนามีอยู่ ๓ ประการหลัก คือ การเลี้ยงชีพชอบทางกาย การเลี้ยงชีพชอบทางวาจา และการเลี้ยงชีพชอบทางใจ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) การเลี้ยงชีพชอบทางกาย หลักการของสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนา สอนให้งดเว้นการเลี้ยงชีพในทางที่ไม่สมควร เรียกว่า มิจฉาณิชชา คือการเลี้ยงชีพในทางที่ผิด เพราะเป็นอาชีพที่ส่งเสริมการเบียดเบียนและการทำลายชีวิต หลักการของสัมมาอาชีวะจะต้องเว้นจากการประกอบอาชีพทั้ง ๕ ประการ^{๑๐} คือ

๑) สัตถาณิชชา การค้าขายศัสตราอันเป็นเครื่องประหาร เช่น หอก ดาบ ปืนระเบิด เป็นต้น

๒) มังสวณิชชา การค้าขายสัตว์มีชีวิต

๓) มัชชวณิชชา การค้าขายสิ่งมีนเมา

๔) วิสวณิชชา การค้าขายยาพิษ

๕) คำนุश्य

การค้าขายดังกล่าวมานี้ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาถือเป็นการประกอบกิจการงานที่มีโทษ คือ มีโทษต่อผู้อื่นและต่อสังคมส่วนรวมด้วย หากอาชีพเหล่านี้เข้าสู่กระบวนการทางธุรกิจย่อมเป็นการส่งเสริมให้คนในสังคมกระทำผิดทางจริยธรรมได้ง่ายขึ้น เป็นการทำลายพื้นฐานทางจริยธรรมที่ดีงามของสังคม และส่งผลกระทบเชิงลบต่อสังคมเป็นวงกว้าง ดังนั้นหลักการเลี้ยงชีพชอบทางกาย จึงต้องงดเว้นจากการประกอบอาชีพที่ส่งเสริมหรือสนับสนุนให้กระทำผิดศีลธรรมดังกล่าว การเลี้ยงชีพชอบทางกาย ยังครอบคลุมไปถึงการเว้นจากจากการเลี้ยงชีพด้วยการลักขโมย การทุจริต การคดโกง ทั้งโดยอาชีพและสามัญสำนึกแม้ว่าจะมีโอกาสให้กระทำหรือไม่ก็ตาม เพราะเป็นการ

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๗๕๓-๗๕๔.

^{๑๐} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๑๘๖.

เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน และทำให้สังคมเกิดความไม่สงบสุข คนในสังคมอยู่อย่างรู้สึกไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การเลี้ยงชีพด้วยการลักขโมยหรือทุจริตคดโกงจึงเป็นการดำเนินชีวิตอยู่บนความทุกข์ความเดือดร้อนของผู้อื่น และของสังคมเป็นการทำลายศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของตนเองหมดสิ้น

๒) การเลี้ยงชีพชอบทางวาจาตามหลักพระพุทธศาสนา การเลี้ยงชีพชอบทางวาจาจัดเป็นกุศลกรรมและเป็นการดำเนินชีวิตที่เป็นสัมมาอาชีวะ โดยยึดหลักการ คือ

๑) การไม่โกหกหลอกลวงเลี้ยงชีพ โดยดำเนินชีวิตอย่างมีสัจจะรักษาความสัตย์

๒) การไม่พูดส่อเสียดเลี้ยงชีพ คือ การเว้นจากการใช้คำพูดยุยงให้คนอื่นแตกแยกกันหรือเข้าใจผิดกัน เพื่อผลประโยชน์ของตนเอง

๓) การไม่พูดคำหยาบเลี้ยงชีพ

๔) การไม่พูดเพ้อเจ้อเลี้ยงชีพ คือ ให้เว้นจากการดำเนินชีวิตด้วยอาชญาวาจาที่ไร้สาระไร้แก่นสาร ไม่เป็นธรรมและไม่ประกอบด้วยประโยชน์เนื่องจากคำพูดที่เพ้อเจ้อนั้นทำให้ผู้ฟังหลงผิด เข้าใจผิดได้

๕) การไม่ประจบเลี้ยงชีพคือเว้นจากการใช้วาจาประจบสอพอนผู้อื่นเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง

๖) การไม่บังคับขู่เข็ญเลี้ยงชีพ วาจานั้นย่อมไม่เป็นไปเพื่อการข่มขู่ หรือบังคับขู่เข็ญเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากบุคคลอื่นด้วยความไม่ชอบธรรม^{๑๑}

๓. การเลี้ยงชีพชอบทางใจตามหลักพระพุทธศาสนา การเลี้ยงชีพชอบทางใจเป็นมโนกรรมฝ่ายกุศลซึ่งเป็นแนวทางที่นำไปสู่ความสุขสงบภายใน เป็นการดำเนินชีวิตตามหลักสัมมาอาชีวะโดยยึดหลักการ คือ

๑) การไม่โลภอยากได้ทรัพย์สินคนอื่นเลี้ยงชีพ มีสภาพจิตที่สามารถควบคุมความโลภไว้ได้ คือไม่โลภอยากได้ของคนอื่นในทางที่ไม่ชอบไม่ควร คิดเลี้ยงชีพวางแผนดำเนินชีวิตในแนวทางที่ถูกต้องชอบธรรมด้วยกฎหมาย ศีลธรรม

๒) การไม่คิดเบียดเบียนคนอื่นเลี้ยงชีพ เป็นการควบคุมสภาพจิตใจต่อความพยาบาท ปองร้ายผู้อื่นเพื่อหวังเอาแต่ประโยชน์ส่วนตน ให้มีจิตเมตตา คิดเอื้อเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นอันจะนำไปสู่การแสวงหาประโยชน์ที่ถูกต้องเหมาะสม และไม่ส่งผลกระทบต่อผู้อื่นให้เกิดความเดือดร้อนเสียหาย

๓) การไม่คิดเอารัดเอาเปรียบคนอื่นเลี้ยงชีพ คือ เว้นจากการคิดหาโอกาสเพื่อตักตวงเอาผลประโยชน์จากบุคคลอื่นเพื่อเลี้ยงชีพตนเอง^{๑๒} การเลี้ยงชีพชอบทางใจจัดเป็นมโนกรรมฝ่ายกุศลที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นต้นตอให้การดำเนินชีวิตภายนอกเป็นไปในแนวทางที่ถูกต้องชอบธรรม เพราะการกระทำภายนอกต่าง ๆ สืบเนื่องมาจากภายในจิตใจ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

...ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลใดใจร้าย

^{๑๑}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๒๘๔.

^{๑๒}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๓.

แล้ว พุดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขา ถ้าบุคคลใดมีใจผ่องใสแล้ว พุดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี ความสุขย่อมไปตามเขา เหมือนเงาไปตามตัว ฉะนั้น...^{๑๓}

ในข้อสัมมาอาชีวะนี้คู่กับเบญจศีลข้อ อทินนาทานทานา เวรมณี หมายถึง เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยอาการแห่งการขโมย มีความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตของคนโดยไม่เบียดเบียนทรัพย์สิน และไม่ละเมิดกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น ด้วยการลักขโมย เป็นต้น แต่เป็นการดำเนินชีวิตโดยสุจริตยุติธรรม หาเลี้ยงชีพโดยชอบ เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

กล่าวโดยสรุป หลักการของสัมมาอาชีวะ ด้วยการเลี้ยงชีพชอบทางกาย ทางวาจาและทางใจ ก็คือการดำเนินชีวิตตามหลักกุศลกรรมบถนั่นเอง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่ง การดำเนินชีวิตสุจริตทางกาย ทางวาจา และทางใจ ซึ่งเป็นหลักการของสัมมาอาชีวะในทางพระพุทธศาสนา

๓. กามสังวร หมายถึง ความสังวรในกาม, ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ไม่ให้หลงใหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสจากการศึกษาเอกสาร มีนักวิชาการได้อธิบายและให้ความหมาย กามสังวรไว้ดังนี้

พระราชวรมนี (ประยูร ปยุตโต)^{๑๔} ได้กล่าวถึง กามสังวร ว่าหมายถึงความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมในทางกามารมณ์ มิให้หลงใหลในรูป เสียง กลิ่น รสและสัมผัส มีความยินดีพอใจในครอบครองของตนกับศีลข้อที่สาม ผู้มีธรรมข้อนี้ ย่อมมีความสุขในชีวิต ไม่ก่อปัญหาให้ครอบครัวหรือสังคม ตรงกันข้ามกับผู้ขาดกามสังวร เช่น ครอบครัวที่บิดาเจ้าชู้ มีภรรยาหลายคน หรือเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ย่อมทำให้เกิดปัญหาทั้งในครอบครัวของตนเองและผู้อื่น ลูกขาดความอบอุ่นและอาจหันไปพึ่งยาเสพติด ทำให้เกิดปัญหาสังคมต่อเนื่องกันไปเป็น ลูกโซ่ ปัญหาเยาวชนติดยาเสพติดที่แพร่หลายในปัจจุบันนี้มีสาเหตุมาจากครอบครัวแตกแยก บิดามารดาหย่าร้างกัน และสาเหตุใหญ่ของการหย่าร้างก็เนื่องมาจากบิดามารดาขาดกามสังวร บางครอบครัวบิดาเจ้าชู้ และหลายครอบครัวโชคร้ายหนักไปกว่านั้นคือทั้งบิดามารดาเจ้าชู้พอๆกันผู้ที่รับเคราะห์กรรม คือ ลูกผู้จักเป็นกำลังของชาติต่อไปในอนาคต เมื่อครอบครัวขาดความอบอุ่นเยาวชน มักหันไปพึ่งพายาเสพติด อนาคตของชาติก็จะมืดมน ผู้เป็นบิดามารดาพึงตระหนักในเรื่องนี้ให้มาก และโดยเฉพาะ เรื่อง กามสังวรซึ่งได้แก่ กิริยาที่ระมัดระวังไม่ประพฤตินักมากในกาม รู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ไม่ให้หลงใหลหมกมุ่นในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ธรรมข้อนี้แบ่งตามเพศของบุคคล ดังนี้

๑. สทาร์สันโดษ ความพอใจด้วยภรรยาของตน

๒. ปติวัตร ความจงรักในสามี ความซื่อสัตย์และภักดีต่อสามี ชายผู้ไม่สันโดษด้วยภรรยาของตน เทียวชุกชนคบหญิงแพศยา แม้ไม่เป็นกามเมสุมิจฉาจาร ก็เป็นเหตุแห่งความเสื่อมเสียมีประการต่าง ๆ คือ

๑) ต้องเสียทรัพย์ เป็นค่าบำเรอหญิงนั้นทุกคราวไป

๒) ย่อมเกิดโรคอันทำให้ร่างกายวิการไปต่าง ๆ เสียกำลังไม่แข็งแรงที่สุด เสียชีวิต และโรคนี้อาจติดต่อถึงภรรยาและบุตรได้

^{๑๓} ชุม. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑.

^{๑๔} พระราชวรมนี (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๒.

๓) ใกล้ต่ออันตรายต่าง ๆ เพราะหญิงแพศยายอมผูกสมักรักกับชายหลายคนฝ่ายชาย ต่างคนก็จะเกิดหึงหวงเกลียดกันขึ้นเอง เป็นฐานะที่จะทำให้เขาเกิดวิวาทกันขึ้นแล้วทำร้ายกันและกัน สรรพโทษเหล่านี้มีมูลมาแต่ความไม่สันโดษด้วยภรรยาของตน ฝ่ายหญิงได้สามีแล้วก็เอาใจใส่บำเรอสามีของตนทุกอย่างไปตามที่ภรรยาจะทำได้ดีที่สุด ผู้สมักรักใคร่แต่ในสามีของตนความมักมากในกาม อีกอย่างหนึ่ง ที่ไม่ควรแก่หญิงทั้งหลาย คือประพฤติดังเป็นหญิงแพศยา หาเลี้ยงชีวิตในทางกาม ข้อนี้น่าบัดสี ดูเหมือนสตรีผู้สันทัดแล้ว จึงต้องลงเป็นอย่างนั้นหญิงทั้งหลาย ควรชวนชวหาเลี้ยงตัวในทางอื่นที่ปราศจากโทษจนสุดกำลัง ยิ่งดีกว่ายอมตนลงเป็นหญิงแพศยาที่น่าบัดสีเช่นนี้ ความสำรวมในกาม ส่งความประพฤติดีงามของชายหญิงผู้มีศีลยิ่งขึ้น จึงได้ชื่อว่า เบญจกัลยาณธรรม ในสิกขาบทที่ ๓

ในข้อกามสังวรนี้คู่กับเบญจศีลข้อกามะสุ มิฉฉาจารา เวมณี หมายถึง เจตนางดเว้นจากการประพฤติดีกในกามซึ่งเป็นความประพฤติ หรือการดำเนินชีวิตของตนโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่นในทางคู่ครอง ไม่ละเมิดสิทธิในบุคคลผู้เป็นที่รักของผู้อื่น รวมทั้งไม่ผิดประเวณีทางเพศ ไม่ประพฤตินอกใจ คู่ครองของตนเองมีใจมั่นคงในคู่ครองของตน สามารถควบคุมอารมณ์ในเรื่องเพศได้

ดังนั้น กามสังวร หมายถึง การสำรวมระวัง ควบคุมตนในเรื่องกามารมณ์ ความต้องการทางเพศให้พอเหมาะพอดี ไม่ให้หลงใหลในรูปเสียง กลิ่น รส สัมผัส ตามกระแสแพ้นิยมที่ผิดธรรมชาติทางหรือเกินพอดี จนทำให้ตนเอง ครอบครวั และสังคมต้องเดือดร้อน พอใจยินดีในคู่ครองตัว ไม่มัวเมาเจ้าชู้ ควบคุม และยับยั้งอารมณ์ที่ก่อให้เกิดปัญหา รักษาจิตของตนให้ดีไม่ให้อารมณ์อยู่เหนือเหตุผล เพราะบางครั้งอำนาจของอารมณ์อาจทำให้อนาคตพังทลายลงได้ในพริบตา นำมาซึ่งความน่ารังเกียจต่อผู้พบเห็น ฉะนั้นจะทำอะไรก็ให้อยู่ในความพอดี เมื่อพอดีก็จะพองาม ความงามที่แท้จริงก็จะตามมา

๔. สัจจะ หมายถึง ความมีสัตย์ ความซื่อตรง จากการศึกษาเอกสารมีนักวิชาการได้ให้ความหมาย สัจจะ ไว้ดังนี้

บุญมี แทนแก้ว กล่าวถึงสัจจะว่า หมายถึง “ความจริง ความซื่อตรง ความจริงใจ”^{๑๕} เป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่งของผู้ประกอบกิจการทุกอย่าง เช่นการอุตสาหกรรม เริ่มตั้งแต่การตั้งโรงงานต้องตั้งให้ถูกต้องตามแบบแปลนที่ยื่นขออนุญาตต่อทางราชการไว้ ไม่ต่อเติมโดยไม่ได้รับการควบคุมผู้รับเหมาก่อสร้าง ต้องมีความจริงใจทำตามกำหนดเวลาที่ทำไว้ในสัญญาไม่ใช่ออกลัดหลอหรือหมดเวลาสัญญาแล้วจึงลงมือทำ โดยให้ผู้ว่าจ้างไปฟ้องศาล ยอมเสียค่าปรับ เพื่อให้ได้รับการยกเว้นภาษี คุ่มค่ากว่ากัน ได้ทั้งงานและเงิน ซื่อตรงต่อการผลิตโดยผสมปัจจัยในการผลิตให้ถูกส่วนได้คุณภาพจริง ๆ และการส่งไปขายควรบรรจุน้ำหนักให้พอดีอย่าไม่ปลอมปนวัสดุอื่น ๆ หรือวัสดุอย่างเดียวกัน แต่มีคุณภาพต่ำกว่าลงไปด้วย เพราะจะทำให้ขาดความเชื่อถือในสินค้าที่ผลิตได้ความเสียหายมิใช่จะเกิดแก่ผู้ประกอบการผู้ว่าจ้าง ผู้รับจ้าง เท่านั้น แต่จะตกมาถึงประเทศชาติบ้านเมืองด้วย โดยมีลักษณะการนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

^{๑๕} บุญมี แทนแก้ว, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๑๓.

สุชีพ ปุณฺณภาพ ได้กล่าวถึง สัจจะว่า ความมีสัตย์ ได้แก่ “กิริยาที่ประพฤติตนเป็นคนตรง ความจริง”^{๑๖} คือ “สภาวะหรือธรรมชาติที่ตรงตัว เป็นของแท้ เทียง ตรง ไม่เป็นอย่างอื่นทางใจ จริงใจ ได้แก่ ชื่อตรง ความบริสุทธิ์ใจ ทางวาจา จริงวาจา ได้แก่ พูดจริง”^{๑๗} และทางกาย “จริงกาย ได้แก่ ทำจริง” มีอาการที่จะพึงเห็นในข้อต่อไปนี้

ในข้อสัจจะนี้คู่กับเบญจศีลข้อสามวาทา เวรมณี หมายถึง เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ คือ มีความประพฤติหรือ การดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจาที่เป็นเท็จหลอกลวง อันเป็นสาเหตุตรอน หรือทำลายประโยชน์ของผู้อื่นแต่มีความซื่อสัตย์ มีสัจจะ รักษาสัจจะ พูดแต่คำจริง คำมีประโยชน์คำสมานฉันท์สามัคคี เป็นต้น

โดยสรุป ดังนั้น สัจจะ หมายถึงความจริงใจ คือประพฤติสิ่งใดก็ได้จริง คือการเอาใจใส่ไม่ทอดธุระ ในคำพูดในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ทำด้วยความเต็มใจและตั้งใจทำเพื่อต้องการความสำเร็จในการประพฤตุนั้นๆ เช่นนี้เรียกว่ามีความจริงใจ

๕. สติสัมปชัญญะ เป็นหลักธรรมที่สนับสนุนการทำให้เกิดการงดเว้นการดื่มน้ำเมาสติเป็นธรรมที่มีอุปการะมาก คือทำให้ตื่นตัวอยู่เสมอ ไม่ให้เลินเล่อ พลังเฝ้าป้องกันความเสียหายเบื้องต้น เป็นเหตุให้ลุ่มคิด ยับยั้งชั่งใจ ไม่บ่มบ่ม หากขาดสติย่อมเป็นเหตุให้ทำการใด ๆ ผิดพลาดเสียหายร่ำไปลักษณะของความมีสติ ๔ ประการ ได้แก่

(๑) ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหารที่บริโภคพึงเห็นว่าอาหารสมควรบริโภค เป็นของแสลงหรือไม่ ให้เป็นเวลา ไม่บริโภคจนอึดเกินไป ปฏิบัติได้เช่นนี้ย่อมเป็นประโยชน์เป็นเครื่องบำรุงร่างกายให้ผาสุก

(๒) ความไม่เลินเล่อในการทำงานผู้มีสติย่อมไม่ทอดธุระตน หมั่นเอาใจใส่คอยประกอบกิจการให้ชอบด้วยกาลเทศะไม่ปล่อยให้กิจการค้างค้ำเป็นดินพอกหางหมู การงานย่อมเจริญก้าวหน้าไพบูลย์

(๓) ความมีสติสัมปชัญญะในการประพฤติดัวมีความรู้รอบคอบ รู้จักระมัดระวังชื่อว่า สัมปชัญญะ พึงเห็นได้ในบุคคลผู้ประกอบกิจการใด ก็ควรไตร่ตรองให้เห็นคุณ โทษ มีประโยชน์ หรือเสียประโยชน์ ควรทำหรือไม่ควรทำไม่เป็นคนสับสนปลุกกลับกลอกเชื่อถือไม่ได้ ไม่ทำความเสียหายมาสู่ตนเองและผู้อื่น ชื่อว่า มีสัมปชัญญะในการประพฤติ

(๔) ความเป็นผู้ไม่ประมาทในธรรม พึงกำหนดรู้ด้วยธรรมเหล่านี้ คือ

- ก. ความไม่ประมาทในสภาวะธรรมอันเป็นอยู่ตามธรรมดาของโลก
- ข. ความไม่ประมาทในธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล
- ค. ความไม่ประมาทในโลกธรรม

สัมปชัญญะ คือ ปัญญา ความรอบรู้เป็นความรู้ชัดรู้จริงที่นำมาแก้ปัญหาเฉพาะหน้าขณะนั้นได้ เมื่อไม่มีสติย่อมไม่เกิดปัญญา อนึ่ง ความมีสติรอบคอบ หมายถึงความมีสติระลึกได้ก่อนทำก่อนพูด ก่อนคิด และมีสัมปชัญญะ ความรู้ตัวในขณะทำ พูด คิดกล่าวโดยสรุป สติสัมปชัญญะ เป็นคุณธรรมที่เกิดขึ้นเองไม่ได้ จะต้องฝึกฝนรวบรวมจิตใจให้แน่วแน่วด้วยวิธีปฏิบัติต่าง ๆ เช่น ทำสมาธิ

^{๑๖} สุชีพ ปุณฺณภาพ, **พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๖๗.

^{๑๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๓๘/๒๒๙.

สวดมนต์ ภาวนา ในการปฏิบัติทั้งสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐานล้วนต้องใช้สติ ทั้งสิ้น สติสัมปชัญญะ ทำให้เกิดสมาธิและสมาธิทำให้เกิดปัญญาที่มีสมาธิเป็นฐานนั้น จะมีกำลังมา มี อานิสงส์มาก ดังนั้น การฝึกสติต้องคอยกำกับดูแลเอาใจใส่ตลอดเวลาในทุกขณะจิต ฝึกให้สติอยู่กับ ปัจจุบัน ไม่เหม่อลอยต้องอยู่กับเรื่องเฉพาะหน้าที่ต้องทำ เมื่อมีสมาธิดีแล้วย่อมเกิดปัญญา เมื่อเกิด ปัญญา ย่อมสามารถจะนำเอาไปใช้ในชีวิตประจำวันที่เราเรียกว่า สติสัมปชัญญะ เพราะเป็นธรรมคู่กันกับ สติหมายถึง ความรู้ตัวทั่วพร้อมขณะ ทำ พุท คิดขณะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้ ทำ พุท คิด ด้วยการมีสติ คือระลึกได้ และสัมปชัญญะ คือรู้ตัวว่าสิ่งที่กำลังทำอยู่นั้นเป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์ กำกับอยู่ เสมอ คือ ก่อนทำ ก่อนพูดและก่อนคิดก็ให้มีสติระลึกเสียก่อน และขณะที่กำลังทำ กำลังพูด และ กำลังคิด ก็ให้รู้ตัวอยู่เสมอว่าทำอะไรอยู่ แต่จะทำอะไรก็ไม่ควรรีบร้อนหรือเร่งด่วนจนเกินพอดี ควร ไตร่ตรองให้รอบคอบทำด้วยความสุขุม สติจึงจะเกิดขึ้นทันและได้ผลเพิ่มขึ้น และสตินี้เมื่อว่าโดยรวบ ยอดแล้วก็คือความไม่ประมาท นั่นเอง และคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ทั้งหมดล้วนรวมลงในความไม่ ประมาทคือ การมีสติรอบคอบนั่นเอง ชีวิตของผู้ไม่ประมาท มีสติรอบคอบระมัดระวังในทุกสถานจะมี ความสมบูรณ์การดำเนินชีวิตจะไม่ผิดพลาด หรือผิดพลาดน้อยที่สุด และมีประสิทธิภาพมากขึ้น จึงได้ ชื่อว่าเป็นธรรมสำหรับส่งเสริมและพัฒนาตนเองให้มีระเบียบวินัย เพราะการมีสติ สติก็จะกำกับให้ ระลึกได้และมีสัมปชัญญะ คือรู้ตัวว่าสิ่งที่กำลังทำอยู่นั้นผิดศีลหรือไม่ เป็นอบายมุขหรือไม่

ในข้อสติสัมปชัญญะนี้ คู่กับเบญจศีลข้อสุราเมระยะมัชชะปะมาทักุฏฐานา เวมณิ หมายถึง เจตนางดเว้นจากของมีนเมาคือ สุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท คือ ความประพฤติ หรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนตนเอง ด้วยการดื่ม การสูบ ฉีด สิ่งที่เป็นพิษให้โทษแก่ ร่างกาย คือเป็นยาเสพติดทุกประเภท อันเป็นเหตุให้เกิดความประมาทพลาดพลั้ง เกิดความมัวเมา เสียสติสัมปชัญญะ และทำให้เสียคุณภาพความเป็นคน แต่มีสติระวังตัวมิให้ติดสิ่งเสพติดเหล่านั้น ทั้ง สามารถควบคุมจิตใจ ควบคุมอารมณ์มิให้ตกเป็นทาสของสิ่งเสพติดทั้งหลายด้วย

กล่าวโดยสรุป สติกับสัมปชัญญะนั้นเป็นธรรมคู่กัน คือ ความระลึกรู้ หรือพิจารณา เห็นด้วยปัญญาอันเห็นชอบ ก่อนคิด-พูด-ทำ ว่าความคิด หรือคำที่จะพูด หรือว่ากรรมที่กำลังจะทำนั้น ดีหรือชั่ว เป็นบุญกุศลหรือเป็นบาปอกุศล เป็นทางเจริญหรือทางเสื่อม นี้ชื่อว่า “สติ” แต่เมื่อเผลอสติ คิด พูดหรือทำไปก่อนแล้วโดยไม่ทันระลึกรู้ได้ ว่าดีหรือชั่ว แล้วกลับมาระลึกรู้ได้หรือรู้สึกตัวได้ ด้วยปัญญาอันเห็นชอบว่า ความคิดที่กำลังเกิด วาจาที่กำลังพูด และกรรมที่กำลังกระทำอยู่นั้นถูกต้อง ตามทำนองคลองธรรม เป็นกุศลคุณความดี หรือว่าเป็นความชั่ว เลือกลงประพฤติปฏิบัติไปในทาง เจริญงดเว้นความประพฤติปฏิบัติไปในทางเสื่อมนี้ชื่อว่า “สัมปชัญญะ” แม้สำนึกได้ภายหลังที่ได้ คิดพูด ทำไปแล้ว ก็ชื่อว่า “สัมปชัญญะ” ปัญญาอันเห็นชอบนี้ จึงเป็นธรรมที่มีอุปการะมากแก่การดำเนิน ชีวิตให้ดำเนินไปแต่ในทิศทางที่ถูกเป็นบุญกุศลคุณความดีอันจะนำชีวิตไปสู่ความสำเร็จและความ เจริญสันติสุขตลอดไป

๓.๓ องค์ประกอบของเบญจธรรม

เบญจธรรมนั้นมีองค์ประกอบอยู่ ๕ ประการด้วยกัน คือ

๑. เมตตากรุณา หมายถึง ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญและความ สงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์

๒. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ หรือการหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต
๓. กามสังวร หมายถึง ความสังวรในกาม, ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ไม่ให้หลงไหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส
๔. สัจจะ หมายถึง ความมีสัตย์ ความซื่อตรง
๕. สติสัมปชัญญะ หมายถึง ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิดรู้สึกตัวเสมอว่าสิ่งใดควรทำ และไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท

๓.๔ ความสำคัญและคุณค่าของเบญจธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

เบญจธรรมเป็นอีกหลักธรรมหนึ่งที่มีเมื่อบุคคลกระทำแล้วหรือปฏิบัติตามแล้วย่อมเกิดคุณค่าและเป็นไปในทางที่ดี คนทั้งหลายสรรเสริญการกระทำเหล่านี้ย่อมเกิดคุณค่าและคุณค่าไม่ว่าจะทั้งต่อตนเอง และสังคม ดังที่จะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

๓.๔.๑ ความสำคัญที่มีต่อตัวเอง

โดยความสำคัญพร้อมทั้งวิธีปฏิบัติตามหลักเบญจธรรม เป็นหลักธรรมพื้นฐานสำหรับบุคคลทั่วไปได้ใช้ยึดมั่นเพื่อในการทำความดี ละเว้นความชั่ว และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ได้มี ๕ ประการดังนี้

๑. เมตตา หมายถึง ความรักและปรารถนาดีที่จะให้ผู้อื่นและบ้านเมืองมีความสุข และมีความสงสารคิดที่จะช่วยให้บ้านเมืองพ้นจากทุกข์ภัยความเดือดร้อนทั้งปวง เอื้อเฟื้อและแบ่งปันน้ำใจให้สังคม มีจิตใจเมตตาปรานีต่อเพื่อนมนุษย์ หรือแม้กระทั่งต่อหมู่มสัตว์ทั้งหลาย ดังที่ปรากฏในเมตตาสสูตรว่า “ก็ผู้ใดมีสติมั่นคง เจริญเมตตาอันหาประมาณมิได้ สังโยชน์ของผู้นั้น ผู้เห็นธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปธิกิเลส ย่อมเบาบางหาว่าเขาไม่มีจิตคิดประทุษร้ายสัตว์แม้สักตัวเดียว เจริญเมตตาจิตอยู่ เพราะเจริญเมตตาจิตนั้น ย่อมเป็นกุศล เขามีใจอนุเคราะห์หมู่มสัตว์ทั้งปวงเป็นผู้ประเสริฐกระทำบุญมากพระราชผู้ประกอบด้วยธรรมเช่นกับฤๅษี ชำระแผ่นดินอันประกอบด้วยหมู่มสัตว์ เจริญรอยตามกัน บุชายัญเหล่าใด คือ สัสสมธ ความทรงพระปรีชาในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร บุริสมธ ทรงพระปรีชาในการเกลี้ยกล่อมประชาชน สัมมาปาสะ มีพระอริยาศัยดุจบัวบังคล้องน้ำใจประชาชน วาชเปยยะ มีพระวาจาเป็นที่ดูดีมีผลอันดี คือ ทำให้คนไม่ต้องมีลิ้มกลอน มหายัญเหล่านั้นทั้งหมด ยังไม่เทียบเท่าส่วนที่แห่งเมตตาจิตที่บุคคลเจริญดีแล้ว ดุจกลุ่มดวงดาวทั้งหมด ไม่เทียบเท่าแสงจันทร์ฉะนั้น”^{๑๘} เป็นการประกอบไปด้วยเมตตาที่บุคคลกระทำดีแล้วย่อมเอื้อเฟื้อต่อสรรพสัตว์และตนเองย่อมอยู่เย็นเป็นสุขได้ โดยหลักเมตตานี้ควรเจริญให้มาก

๒. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเลี้ยงชีพชอบ คำว่าอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีวิต การดำเนินชีวิต การทำมาหากิน พระพุทธศาสนามองว่าการดำเนินชีวิตนั้น ต้องเป็นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง และไม่เห็นด้วยกับการดำเนินชีวิตที่จะทำอย่างไรก็ได้ขอแต่เพียงให้ได้ในสิ่งที่ตนปรารถนามา แต่พระพุทธศาสนามีทัศนะว่าการที่จะได้อะไรมานั้น ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความถูกต้องเท่านั้น ดังมีมาในทมิฬนิกายและมหาวรรค ความว่า

^{๑๘} ๐.อฎก. (ไทย) ๒๓/๙๑/๑๓๓.

“ภิกษุทั้งหลาย... สัมมาอาชีวะเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในศาสนานี้ เว้น มิฉฉา อาชีวะแล้ว เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่าสัมมาอาชีวะ”^{๑๙} พระพุทธศาสนานี้ให้เห็นถึงความสำคัญของปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นพื้นฐานของชีวิต และมีความจำเป็นต่อชีวิตคือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ส่วนปัจจัยอย่างอื่นนอกจากนี้ ถือว่าเป็นเพียงปัจจัยประกอบเท่านั้น พระพุทธศาสนานี้ว่าการที่จะได้ปัจจัย ๔ และปัจจัยที่เป็นส่วนประกอบเหล่านั้นมาต้องด้วยวิธีการที่ถูกต้อง และการใช้สอยปัจจัยเหล่านั้นไปในทางที่ถูกต้องด้วยการที่จะได้มาซึ่งทรัพย์ ต้องเกิดจากความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้าน เมื่อได้ทรัพย์มาแล้วต้องรู้จักรักษาและใช้สอยทรัพย์นั้นเพื่อให้เกิดประโยชน์ รู้จักคบหากัลยาณมิตรที่จะเกื้อกูลในทางที่ดีงาม ให้ดำเนินชีวิตแต่พอดีกับทรัพย์ที่หามาได้ พระพุทธศาสนาได้แสดงวิธีใช้จ่ายทรัพย์ที่ถูกต้องว่า ใช้เลี้ยงตนเองให้เป็นสุข เลี้ยงบิดามารดา เลี้ยงภรรยา บุตรธิดา และคนใช้คนงานให้เป็นสุข ใช้บำบัดอันตรายที่เกิดจากเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นต้น

โดยสรุป คือ ความสำคัญทางจริยธรรมทางสังคมของสัมมาอาชีวะในแง่การเกื้อหนุนกายสุจริต เป็นทางแห่งการกระทำความดีทางกาย ๓ ประการ คือ ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่นให้ได้รับความลำบากจากการเลี้ยงชีพ ไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการลักขโมย ไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการประพฤติดินในกาม ทั้งไม่สนับสนุนส่งเสริมอาชีพเหล่านี้ ย่อมก่อให้เกิดการสร้างสวัสดิภาพในร่างกายทรัพย์สิน และไม่ประพฤติดินประเวณีของกันและกัน ถ้าหากมนุษย์เลี้ยงชีพที่ถูกต้องชอบ

๓. กามสังวร คือ การสำรวมระวัง ควบคุมตนในเรื่องกามารมณ์ ความต้องการทางเพศให้พอเหมาะพอดี ไม่ให้หลงใหลในรูปเสียง กลิ่น รส สัมผัส ตามกระแสแพชชั่นนิยม ที่ผิดธรรมชาติทางหรือเกินพอดี จนทำให้ตนเอง ครอบครัวย และสังคมต้องเดือดร้อน แนวทางการแก้ไข ปัญหาของศีลข้อที่สาม คือ ทางพระพุทธศาสนาเห็นว่า การแก้ไขปัญหาของการประพฤติดินศีลข้อที่ ๓ นั้น พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้กล่าวถึงผู้บริโศกคามว่ามี ๓ พวก คือ

๓.๑) พวกที่บริโศกคามคุณทั้ง ๕ โดยมีความติดใจ หลงใหล หมกมุ่น ไม่รู้เท่าทันเห็นโทษ ไม่มีปัญญาพาดวรอตเป็นเหมือนเนื้อป่าที่ติดบ่วงและนอนทับบ่วงอยู่ ย่อมจะประสบความเสื่อมความพินาศ ถูกพรานทำเอาได้ตามปรารถนา

๓.๒) พวกที่บริโศกคามคุณ ๕ โดยไม่ติดไม่หลงใหล ไม่หมกมุ่น รู้เท่าทันเห็นโทษมีปัญญาพาดวรอตได้ เป็นเหมือนเนื้อป่าที่นอนทับบ่วงแต่ตัวไม่ติดบ่วง ย่อมจะไม่ประสบความเสื่อม ความพินาศ ไม่ถูกพรานคือมารร้ายทำอะไรเอาตามปรารถนา

๓.๓) พวกที่สังัดจากกาม ปลอดภัยจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ได้บรรลุรูปฌาน และอรุณานชั้นใดชั้นหนึ่ง ตลอดจนบรรลุสัญญาเวทิตินิโรธ และเป็นผู้สิ้นอาสวะแล้ว (ประสบสุขประณีตสูงสุดแล้ว) ได้ชื่อว่าทำให้มารตาบอด มองไม่เห็นร่องรอย ถึงภาวะที่มารมองไม่เห็น เป็นเหมือนเนื้อป่าที่เข้าไปในป่าใหญ่ จะเดิน จะยืน จะนั่ง จะนอนก็ปลอดภัยเพราะไม่อยู่ในสายตาของนายพราน^{๒๐} จะเห็นได้ว่าคำสอนในพระพุทธศาสนามีได้เพ่ง จะสอนให้ละเลิกความเกี่ยวข้องกับกามคุณอย่างเดียวย แต่ยังสอนให้รู้จักปฏิบัติต่อกามคุณอย่างถูกต้อง โดยที่ยังคงความเป็นอิสระอยู่ได้ทั้งไม่ให้ตกไปเป็นทาสของกามคุณ และมีให้กามคุณกลายเป็นสิ่งที่ก่อโทษ จากข้อมูลแสดง

^{๑๙}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๒๗๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๙/๘๖.

^{๒๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๕๔๒ -๕๔๓.

ว่า กามทำให้มนุษย์นั้นมีอายุสั้น มีจิตใจตกต่ำ ไม่แตกต่างไปจากสัตว์เดรัจฉาน ซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งการเบียดเบียนกันและปัญหาในสังคมอีกมากมาย ดังที่ปรากฏในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคว่า

ภิกษุทั้งหลาย...ในเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุขัย ๑๐ ปี พวกเขาจักไม่มีจิตคิดเคารพยำเกรงว่า “แม่” ว่า “ป้า น้า” ว่า “ป้าสะใภ้ น้าสะใภ้” ว่า “ภรรยาของอาจารย์” หรือว่า “ภรรยาของครู” สัตว์โลกจักถึงความสมสู่ปะปนกันหมด เป็นเสมือน แพะ แกะ ไก่ สุกร สุนัขบ้าน และสุนัขจิ้งจอก ฉะนั้นในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี มนุษย์เหล่านั้นก็จักเกิดความอาฆาตอย่างแรงกล้า ความพยาบาทอย่างแรงกล้า ความคิดร้ายแห่งใจอย่างแรงกล้า ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า มารดากับบุตรก็ดี บุตรกับมารดาก็ดี บิดากับบุตรก็ดี บุตร กับบิดาก็ดี พี่ชายน้องชายกับพี่สาวน้องสาวก็ดี พี่สาวน้องสาวกับพี่ชายน้องชายก็ดี จักเกิดความอาฆาตอย่างแรงกล้า ความพยาบาทอย่างแรงกล้า ความคิดร้ายแห่งใจอย่างแรงกล้า ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า ภิกษุทั้งหลาย นายพรานเนื้อ เห็นเนื้อเข้า เกิดความอาฆาตอย่างแรงกล้า ความพยาบาทอย่างแรงกล้า ความคิดร้ายแห่งใจอย่างแรงกล้า ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า ฉะนั้นในเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุขัย ๑๐ ปีมนุษย์เหล่านั้นก็จักเกิดความอาฆาตอย่างแรงกล้าความพยาบาทอย่างแรงกล้า ความคิดร้ายแห่งใจอย่างแรงกล้า ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า มารดากับบุตรก็ดี บุตรกับมารดาก็ดี บิดากับบุตรก็ดี บุตรกับบิดาก็ดี พี่ชายน้องชายกับพี่สาวน้องสาวก็ดี พี่สาวน้องสาวกับพี่ชายน้องชายก็ดี จักเกิดความอาฆาตอย่างแรงกล้า ความพยาบาทอย่างแรงกล้าความคิดร้ายแห่งใจอย่างแรงกล้า ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า ฉะนั้น^{๒๑}

ข้อกามสังวรนี้เมื่อบุคคลปฏิบัติตามแล้วย่อมเกิดความผาสุก คือกามคุณไม่ครอบงำได้ไม่ว่าจะเป็นจากจิตใจข้างในและรวมไปถึงโดยทั่วไปคือสังคมย่อมอยู่สุขทุกเมื่อไม่ต้องมาระแวงระวังจากการไปข่มเหงทำร้ายจิตใจใครต่อใคร เพราะฉะนั้นในข้อกามสังวรนี้มีความสำคัญมากอีกข้อหนึ่ง

๔. สัจจะ หมายถึง ความจริง ความสัตย์จริง ที่อาศัยเหตุผลเป็นหลักพิสูจน์ให้คนอื่นรู้เห็นตามได้ การศึกษาเกี่ยวกับนิยามความหมายของเรื่อง นับได้ว่าเป็นสิ่งจำเป็นขั้นมูลฐาน เช่น นักการเมืองพูดจริงทำจริงให้มันเป็นผลทำให้ประชาชนนับถือ เพราะพูดแต่คำจริงไม่กลับกลอกเป็นต้น ดังมีมาในพระไตรปิฎกที่ได้กล่าวถึง สัจจะไว้ดังนี้

มนุษย์เหล่านั้นก็จักเกิดความอาฆาตอย่างแรงกล้าความพยาบาทอย่างแรงกล้า ความคิดร้ายแห่งใจอย่างแรงกล้า ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า มารดากับบุตรก็ดี บุตรกับมารดาก็ดี บิดากับบุตรก็ดี บุตรกับบิดาก็ดี พี่ชายน้องชายกับพี่สาวน้องสาวก็ดี พี่สาวน้องสาวกับพี่ชายน้องชายก็ดี จักเกิดความอาฆาตอย่างแรงกล้า ความพยาบาทอย่างแรงกล้า ความคิดร้ายแห่งใจอย่างแรงกล้า ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า ฉะนั้น^{๒๒}

๕. สติสัมปชัญญะ สติ คือ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ คือ กิริยาระลึกความระลึกความทรงจำ ความไม่เลือนลอย ความไม่หลงลืม สติ คือ สตินทรีย์ สติพละ นี้เรียกว่า สติในคำว่า มีสัมปชัญญะ ได้แก่ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด การวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม และแก้ปัญหาสังคมโดยอาศัยสติสัมปชัญญะ ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนด

^{๒๑}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๓-๗๕.

^{๒๒}อ้างแล้ว

เฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญต่อสังคม ปัญญาเหมือนแผ่นดิน

สติ กับ สัมปชัญญะ ธรรม ๒ ประการนี้ต่างกันตรงที่ สติระลึกถึงเรื่องที่ล่วงมาแล้วและที่ยังมาไม่ถึง (อดีตกาลและอนาคตกาล) ส่วนสัมปชัญญะ รู้ตัวในขณะที่กำลังทำ พูด คิดอยู่ในปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตาม สติและสัมปชัญญะต่างก็ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน คือ เมื่อสติระลึกขึ้นมาได้แล้วว่า จะทำ จะพูด จะคิด อะไร แต่เมื่อลงมือทำ พูด คิด นั้น เช่น เราจะหยิบปากกามาเขียนหนังสือ การนึกหรือการระลึกขึ้นมาได้ว่า ปากกามีรูปร่างอย่างนั้น ตัวหนังสือหรือข้อความที่จะเขียนต่อไปจะว่าด้วยเรื่องนั้นๆแล้วก็ไปหยิบปากกามาได้ถูกและเขียนหนังสือ การนึกหรือการระลึกขึ้นมาได้ว่า ปากกามีรูปร่างอย่างนั้นตัวหนังสือหรือข้อความที่จะเขียนต่อไปจะว่าด้วยเรื่องนั้นๆ แล้วก็หยิบปากกามาได้ถูก และเขียนได้ถูกต้อง ขณะที่กำลังหยิบปากกามาก็รู้ว่าตนกำลังหยิบปากกามา เมื่อกำลังเขียนอยู่ก็รู้ว่าตนกำลังเขียนเรื่องอะไรอยู่ ดังนั้น สติกับสัมปชัญญะจึงเป็นธรรมที่มีอุปการะแก่เรามาก และเป็นธรรมที่มากู้กันเสมอที่ได้ชื่อว่า มีอุปการะมาก เพราะช่วยเหลือ อุดหนุนให้กิจการทุกอย่างสำเร็จ ตามความมุ่งหมายที่ตั้งเอาไว้

หากขาดคุณธรรม ๒ ประการนี้แล้ว เราจะทำสิ่งต่างๆ ผิดพลาดเสียหาย แต่ถ้าเรามีคุณธรรมคือ สติและสัมปชัญญะแล้ว จะทำสิ่งต่างๆ ได้ผลดีและไม่พลาด ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้ ทำ พูด คิด ด้วยการมีสติ คือระลึกได้ และสัมปชัญญะ คือรู้ตัวว่าสิ่งที่กำลังทำอยู่นั้นเป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์ กำกับอยู่เสมอ คือ ก่อนทำ ก่อนพูด และก่อนคิดก็ให้มีสติระลึกเสียก่อน และขณะที่กำลังทำ กำลังพูด และกำลังคิด ก็ให้รู้ตัวอยู่เสมอว่าทำอะไรอยู่ แต่จะทำอะไรก็ไม่ควรรีบร้อนหรือเร่งด่วนจนเกินพอดี ควรไตร่ตรองให้รอบคอบทำด้วยความสุขุม สติจึงจะเกิดขึ้นทันและได้ผลเพิ่มขึ้น และสตินี้เมื่อว่าโดยรวมยอดแล้วก็คือ ความไม่ประมาท นั้นเอง และคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ทั้งหมดล้วนรวมลงในความไม่ประมาท คือ การมีสติรอบคอบนั่นเอง ชีวิตของผู้ไม่ประมาท มีสติรอบคอบระมัดระวังในทุกสถานจะมีความสมบูรณ์ การดำเนินชีวิตจะไม่ผิดพลาด หรือผิดพลาดน้อยที่สุด และมีประสิทธิภาพมากขึ้น จึงได้ชื่อว่าเป็นธรรมสำหรับส่งเสริมและพัฒนาตนเองให้มีระเบียบวินัย เพราะการมีสติ สติก็จะกำกับให้ระลึกได้ และมีสัมปชัญญะ คือรู้ตัวว่าสิ่งที่กำลังทำอยู่นั้นผิดศีลหรือไม่ เป็นอบายมุขหรือไม่ เป็นต้น

๓.๔.๒ ความสำคัญที่มีต่อสังคม

ผลของการปฏิบัติตามเบญจธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่อยู่ในสังคมได้อย่างสง่างามและเป็นสุข คือ

๑. เป็นที่ขอบใจของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้เป็นที่รักของพรหม เทพ มนุษย์ และสัตว์ผู้มีเมตตา เป็นที่รักทั้งของพรหม เทพ มนุษย์ สัตว์ พระเมตตา ของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เห็นได้ชัดกว่าเมตตาของใครทั้งหลายว่า ทรงเป็นที่รักทั้งของพรหม เทพ มนุษย์ สัตว์ผู้มีสัมมาทิฐิ มีสัมมาปัญญา ย่อมไม่ปฏิเสธที่ท่านแสดงไว้ว่า สมเด็จพระบรมศาสดาประทับที่ใด ที่นั้นพรหมเทพจะแวดล้อมเสด็จสู่ที่ใดท่านกล่าวว่า พรหมเทพที่ล่วงรู้ก่อน จะบอกกล่าวกัน ชักชวนกันลงไปเฝ้า ถ้าไม่ด้วยพระเมตตาตามมหาศาลแล้ว อะไรอื่นจะมีพลังอำนาจเสมอได้

๒. เป็นผู้ไม่ทำชีวิตให้เดือดร้อนเสียหาย การงดเว้นพฤติกรรมที่ชั่วร้าย สร้างความเดือดร้อนให้ผู้อื่นเพราะเป็นเรื่องเศร้าหมองของจิตใจ ควรงดเว้นพฤติกรรมชั่วร้าย ๓ ทาง คือ

ก) ทางกาย เช่น ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ทุจริต ไม่ลักขโมย ไม่ผิดประเวณี

ข) ทางวาจา เช่น ไม่โกหก ไม่กล่าวถ้อยคำหยาบคาย ไม่ใส่ร้าย ไม่พูดเพื่อเจ้อ

ค) ทางใจ เช่น ไม่คิดเนรคุณ ไม่คิดอาฆาต ไม่คิดอยากได้

๓. เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น ท่านว่าคนที่จะเป็น “ แบบอย่างที่ดี ” ได้ ต้องเป็นผู้มีหลักธรรมในการดำเนินชีวิตที่เรียกว่า “ ขรวาธรรม ๔ ”^{๒๓} อันได้แก่

๓.๑. สัจจะ ความจริง คือ เป็นคนดำรงมั่นในสัจจะ ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พูดจริง ทำจริง จะทำอะไรก็ให้เป็นที่ยึดถือไว้วางใจได้

๓.๒. ทมะ ฝึกตน คือ บังคับควบคุมตัวเองได้ รู้จักปรับตัวและแก้ไข ปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าดียิ่งขึ้นอยู่เสมอ

๓.๓. ขันติ อดทน คือ มุ่งทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็งอดทน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย

๓.๔. จาคะ เสียสละ คือ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อ ชอบช่วยเหลือเกื้อกูล บำเพ็ญประโยชน์ สละโลก ละทิฐิมานะได้ ร่วมงานกับคนอื่นได้ ไม่ใจแคบหรือเห็นแก่ตัว หรือเอาแต่ใจตัว

๔. เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมต้องมีศีลและธรรมสมบูรณ์ การที่บุคคลจะเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมไทยและสังคมโลก จะต้องคำนึงถึงสถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่ ในการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดี ความหมายของสถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่มีดังนี้

๔.๑. สถานภาพ หมายถึง ตำแหน่งที่บุคคลได้รับจากการเป็นสมาชิกของสังคม แบ่งออกเป็นสถานภาพที่ได้มาโดยกำเนิด เช่น ลูก หลาน คนไทย เป็นต้น และสถานภาพทางสังคม เช่น ครู นักเรียน แพทย์ เป็นต้น

๔.๒. บทบาท หมายถึง การปฏิบัติตามสิทธิ หน้าที่อันเนื่องมาจากสถานภาพของบุคคล เนื่องจากบุคคลมีหลายสถานภาพ ในคนคนเดียว ฉะนั้นบทบาทของบุคคลจึงต้องปฏิบัติไปตามสถานภาพในสถานการณ์ตามสถานภาพนั้น ๆ

๔.๓. สิทธิ หมายถึง อำนาจหรือผลประโยชน์ของบุคคลที่กฎหมายให้ความคุ้มครอง เช่น สิทธิเลือกตั้ง กฎหมายกำหนดให้บุคคลที่มีอายุ 18 ปีบริบูรณ์มีคุณสมบัติถูกต้องตามกฎหมายมีสิทธิเลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร^{๒๔}

๔.๔. เสรีภาพหมายถึง ความมีอิสระในการกระทำของบุคคลที่อยู่ในเขตของกฎหมาย เช่น เสรีภาพในการพูด การเขียน^{๒๕} เป็นต้น

^{๒๓} แก้ว ชิตตะชบ, นิติสารธรรมลิตา, นักวิชาการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ฉบับที่ ๑๔๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖.

^{๒๔} ไพศาล ภูโพบูลย์ อังคณา ตติรัตน์ และปนัดดา มีสมบัติงาม, หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม.๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์), หน้า๑๐.

^{๒๕} อ้างแล้ว.

๔.๕. หน้าที่ หมายถึง ภาระรับผิดชอบของบุคคลที่จะต้องปฏิบัติ เช่น หน้าที่ของบิดาที่มีต่อบุตร^{๒๖} เป็นต้น

๕. เป็นผู้มีคุณค่ามากทางสังคม เมื่อพิจารณาความสำคัญของการอยู่ร่วมกันในสังคม อาจกล่าวได้ว่าการยอมรับจากสังคมถือเป็นส่วนประกอบสำคัญของความสำเร็จในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นความสำเร็จในระดับใด คนที่ได้รับการยอมรับ และถือว่าเป็นคนมีคุณค่าของสังคม รู้จักกำหนดเป้าหมายของชีวิตอย่างถูกต้องดีงาม และมีความพยายามปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายของตนเอง คนที่ปราศจากเป้าหมายของชีวิต จะถูกมองว่าเป็นคนไร้แก่นสาร หาสาระไม่ได้ และไม่ได้รับความไว้วางใจจากสังคม

๖. เป็นสมาชิกที่มีคุณภาพของสังคม มีความรู้ความสามารถและศักยภาพที่พร้อมจะตอบสนองความต้องการของตนเองและผู้อื่น กล่าวอีกอย่างคือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถที่จะสร้างประโยชน์แก่สังคม คนที่ขาดความรู้ความสามารถ ไม่ฉลาด ไม่เก่ง อาจได้รับการยอมรับจากสังคมได้ในบางเรื่อง แต่คนที่เก่งและฉลาด สามารถสร้างประโยชน์ได้ย่อมเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับมากกว่า อย่างไรก็ตามคนเก่งมักมีความสัมพันธ์ผูกพันกับความดี หากเป็นคนเก่งแต่ไม่ดี ก็หาคุณค่าอย่างแท้จริงไม่

๗. เป็นผู้มีความเกื้อกูลในสังคม มีมนุษยสัมพันธ์และรู้จักประสานประโยชน์ จากที่กล่าวมา คนมีคุณค่าต้องเป็นคนเก่งและต้องเป็นคนดีด้วย คำว่าดีเป็นคำที่ตัดสินโดยสังคม การเป็นคนดีของสังคม ก็คือรู้จักสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดี และรู้จักประสานประโยชน์แก่ผู้อื่น ไม่สร้างความขัดแย้งอันนำมาซึ่งความเสียหายแก่ตนเองและผู้อื่น เข้าใจและยอมรับความมีอยู่เป็นอยู่ของตนเองและผู้อื่น มีความรักและให้อภัยต่อผู้อื่น เป็นต้น ความสำเร็จของชีวิตคือการบรรลุเป้าหมายที่กำหนด แต่ละคนอาจมีแนวคิดเกี่ยวกับเป้าหมายของชีวิตที่แตกต่างกัน แต่ส่วนประกอบสำคัญยิ่งของความสำเร็จคือการยอมรับจากสังคม

๘. เป็นที่เคารพ ยกย่องและนับถือของสังคม การครองตนเป็นพลเมืองดี ด้วยการนำชีวิตและครอบครัวตนไปสู่ความเจริญ สงบสุข และเป็นพลเมืองที่สร้างสรรค์ในสังคม ด้วยการประพฤติต่างๆ อันได้แก่ ไม่คบชู้สั่วหา มัวหมกมุ่นในเรื่องเพศ ไม่ใจแคบเสพสิ่งเลิศจนผู้เดียวไม่พรวาเวลาถกถ้อยที่เลื่อนลอยไร้สาระ ประพฤติดี มีวินัย ตั้งอยู่ในศีล ๕ ปฏิบัติกิจหน้าที่สม่ำเสมอ โดยสมบูรณ์ ไม่ประมาท กระตือรือร้นทุกเวลา มีวิจารณ์ญาณ ทำการโดยใช้ปัญญา สุภาพ ไม่ถือกระด้าง ยินดีรับฟังผู้อื่น รักความประณีตสะอาดเรียบร้อยพูดจาไพเราะ ทั้งใจกายก็อ่อนโยน ไม่หยาบคาย มีน้ำใจเอื้อสงเคราะห์มิตรสหาย/เผื่อแผ่แบ่งปันคนทั่วไป รู้จักจัดการงานให้เรียบร้อยและได้ผลดีบำรุงพระสงฆ์ทรงความรู้ ผู้ทรงศีลทรงธรรม ไคร่ธรรม รักความสุจริต อ่านมาก ฟังมาก รู้วิชาของตนเชี่ยวชาญ และชอบสอบถามค้นคว้า ใฝ่หาความรู้ยิ่งๆขึ้นไป

๙. เป็นผู้นำที่ดีในสังคม การแสดงออกเชิงศีลธรรมของบุคคลนอกจากสามารถมองเห็นได้จากการประพฤติปฏิบัติปกติประจำวันแล้ว บุคคลนั้นยังต้องทำให้เห็นในสิ่งต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น สังคมปัจจุบันคนส่วนใหญ่ต้องการเป็นผู้ชนะบนความพ่ายแพ้ของคนอื่น จึงเกิดการเอาผิดเอาเปรียบและใช้กลยุทธ์สกปรกไร้จริยธรรมเพียงเพื่อชัยชนะของตน ดังนั้นต้องทำให้เห็นว่า

^{๒๖} อ่างแล้ว.

คุณธรรม จริยธรรมเรื่องความยุติธรรม การไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น เน้นความร่วมมือมากกว่าการแข่งขัน ยึดมั่นในสำคัญของคุณธรรมจริยธรรม ใช้กลยุทธ์การแก้ปัญหาความขัดแย้งแบบชนะ/ชนะมากกว่าชนะ/แพ้ รวมทั้งการสร้างค่านิยมให้เกิดการเคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น เป็นต้น

สรุปในความสำคัญของเบญจธรรมที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาในเบื้องต้นนั้นจะเห็นได้ว่าสำคัญมากยิ่งในการดำเนินชีวิตเพราะมีผลทั้งต่อตนเองและสังคมสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว ถ้ามีธรรมแล้วการใช้คุณธรรมนำชีวิตจะประสบแต่ความสุขความเจริญอย่างเดียว ความเสื่อมไม่เกิดขึ้นแน่นอนทั้งต่อชีวิตและทรัพย์สินของบุคคลนั้นๆ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

๓.๔.๓ คุณค่าของเบญจธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท คุณค่าของเบญจธรรมในทางพุทธสุนทรียศาสตร์นั้น มีลักษณะที่เป็น ๒ มิติ คือ มิติทางธรรม และมิติทางโลก ซึ่งแนวทางหรือทัศนะบางอย่างมีความแตกต่างกันบ้าง กล่าวคือ ความงามในทางโลก เช่น การร้อง การพ่อน การดู การละเล่นต่างๆ นับได้ว่าเป็นความงามทางโลก ส่วนความงามทางธรรมนั้น แม้จะเอาความงามทางโลกมาเกี่ยวพัน แต่พระพุทธรูปองค์ที่ทรงไม่ให้ผู้ปฏิบัติธรรม คือผู้ปรารถนาเพื่อความหลุดพ้นไม่ยึดติด ไม่ลุ่มหลงหรือมัวเมาในสิ่งอันเป็นความงามมากจนเกินไป แต่ต้องรู้เท่าทัน ไม่ให้สิ่งต่างๆ เหล่านั้นครอบงำจิตใจอันเป็นการพอกพูนกิเลสเครื่องเศร้าหมองอันเป็นข้าศึกต่อการปฏิบัติธรรม สำหรับความงามอันเป็นความงามทางธรรมซึ่งเป็นอีกมิติหนึ่ง ได้มุ่งเอาความงามที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม เป็นความสุขที่เกิดจากการปฏิบัติและการเข้าถึงความงามอันสูงสุดคือ “นิพพาน” ซึ่งถือเป็นอุดมคติ หรือเป็นที่สุดของชีวิตหรือ นามรูป โดยความงามในลักษณะของธรรมนี้ หมายถึงเอาหลักธรรมหรือการปฏิบัติที่เหมาะสม และรวมทั้งหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา อาทิเช่นความงามของการกล่าวธรรม ซึ่งเป็นการแสดงโดยลำดับ หรือการสละสลวยตามลำดับของศีลธรรมที่ผสมผสานสอดคล้องกลมกลืนกัน โดยความงามทั้งสองประการ ไม่ว่าจะเป็นความงามทางโลก หรือความงามทางธรรมนั้น ย่อมต้องสนับสนุนเพื่อคุณค่าที่แท้จริง นั่นคือ ส่งเสริมการพัฒนำจิตใจให้สูงส่งและการอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างกลมกลืน กล่าวคือ ความงามต้องประกอบด้วยความดี ซึ่งความดีคือ หลักศีลและธรรมในทางพระพุทธศาสนานั้นเอง โดยคุณค่าในทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ ๑.คุณค่าแท้ และ ๒.คุณค่าเทียม

เป็นวิธีคิดหนึ่งใน “โยนิโสมนสิการ” ที่สำคัญและมีประโยชน์มาก แต่อาจจะเพราะหลักการพื้นฐานของแนวคิด ทำให้ดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่หลายคนมองข้ามไปในการดำเนินชีวิต การดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันซึ่งมีความสับสนวุ่นวายมาก โดยเฉพาะการพัฒนาของระบบการเรียนรู้ การทำงาน และการทำกิจกรรมต่างๆ ตลอดจนเทคโนโลยีที่เข้ามาช่วยอำนวยความสะดวก และช่วยให้การดำเนินการต่างๆ สะดวก รวดเร็วมากขึ้น ทั้งองค์การ ผู้บริหาร ผู้ปฏิบัติงาน ล้วนต้องการความรวดเร็วในการทำกิจกรรมต่างๆ เมื่อทำเร็วขึ้นๆ จึงอาจหลงลืมตนเอง และสิ่งสำคัญในการดำเนินชีวิตบางอย่าง หลักการพื้นฐานของ คุณค่าแท้ วิธีคิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียม คือ การพิจารณาเกี่ยวกับการใช้สอยหรือบริโภค เป็นวิธีคิดเพื่อสกัดหรือบรรเทาภิเลส ใช้มากในชีวิตประจำวันเพราะเกี่ยวข้องกับการบริโภคใช้สอยวัสดุอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่างๆ

คนทั่วไปซึ่งได้สัมผัสความเคยชินให้จิตมีนิสัยแห่งการคิดในแนวทางของการสนองตัณหาหรือคิดโดยมีความไม่พอใจเป็นพื้นฐานมาเป็นเวลายาวนาน วิธีโยนิโสมนสิการแบบต่างๆนี้จะ

เริ่มเป็นเครื่องฝึกในการสร้างนิสัยใหม่ให้แกจิต การสร้างนิสัยใหม่นี้ อาจจะต้องการใช้เวลานานบ้าง เพราะนิสัยเดิมเป็นสิ่งที่ได้สั่งสมมานานคนละเป็นสิบๆปี แต่เมื่อได้ฝึกขึ้นบ้างแล้วก็ได้ผลคุ้มค่า เพราะเป็นการที่ทำให้เกิดปัญญา ทำให้แก้ปัญหาดับความทุกข์ได้แม้จะยังทำไม่ได้สมบูรณ์ ก็ยังพอเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความสมดุล และได้มีทางออกในยามที่ถูกความคิดตามแนวนิสัยเดิมชักนำไปสู่ความอับจน ความทุกข์ และปัญหาบีบคั้นต่างๆอนึ่ง พึงทราบว่วิธีโยนิโสมนสิการแบบต่างๆถึงจะมีมาก อย่าง ก็สรุปลงได้เป็น ๒ ประเภทเท่านั้น คือ

๑. โยนิโสมนสิการประเภทพัฒนาปัญญาโดยตรง มุ่งให้เกิดความรู้เข้าใจตามเป็นจริง ตรงตามสภาวะแท้ๆ เน้นที่การ ขจัดอวิชชา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกุตระสัมมาทิฐิ อาจเรียกว่า โยนิโสมนสิการระดับสังขธรรม

๒. โยนิโสมนสิการประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลูกเร้าให้เกิดคุณธรรมหรือกุศลธรรมต่างๆ เน้นที่การสกัดหรือข่มตัณหา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกีย์สัมมาทิฐิ อาจเรียกว่า โยนิโสมนสิการระดับจริยธรรมคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมก็เป็นการคิดแบบเห็นคุณค่าหนึ่งในสิบของโยนิโสมนสิการ โดยพระราชาวรมุณี ได้อธิบายพอเป็นสังเขปไว้ว่าวิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียม หรือการพิจารณาเกี่ยวกับปฏิเสวนา คือ การใช้สอยหรือบริโภคนั้น เป็นวิธีคิดแบบสกัดหรือบรรเทาตัณหา ตัดทอนไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจแล้วชักจูงพฤติกรรมต่อไป วิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวัน เพราะเกี่ยวข้องกับการบริโภคใช้สอยปัจจัยสี่ และวัสดุอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่างๆ ทางเทคโนโลยี มีหลักการโดยย่อว่า คนเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆเพราะเรามีความต้องการ สิ่งใดที่สามารถสนองความต้องการของเราได้ สิ่งนั้นก็มิประโยชน์ มีคุณค่าแก่เรา คุณค่านี้อาจจำแนกได้เป็น ๒ ประเภท ตามชนิดของความต้องการ คือ

ก. **คุณค่าแท้** หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง มนุษย์นำมาใช้ในการแก้ปัญหาของตน เพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น คุณค่านี้อาศัยปัญญาเป็นเครื่องตีค่า จะเรียกว่าคุณค่าที่สนองปัญญาก็ได้ เช่น อาหาร มีคุณค่าเป็นประโยชน์สำหรับหล่อเลี้ยงร่างกายให้ดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้ มีสุขภาพดี มีกำลังเกื้อกูลแก่การปฏิบัติหน้าที่ เป็นต้น (คุณค่านี้อยู่เกี่ยวเนื่องด้วยธรรมฉันทะ)

ข. **คุณค่าเทียม** หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งที่มนุษย์พอกให้แกสิ่งนั้นเพื่อปรนเปรอการเสพสรวายเวทนา เพื่อเสริมความมั่งคั่งยิ่งใหญ่ของตัวตนที่ยึดถือไว้ คุณค่านี้อาศัยตัณหาเป็นเครื่องตีค่า จะเรียกว่าคุณค่าที่สนองตัณหาก็คือ เช่น อาหาร มีคุณค่าอยู่ที่ความเอร็ดอร่อย เสริมความสนุกสนาน หรือความโก้หรูหรารของรถยนต์ มีราคา ความสวยงามเป็นเครื่องแสดงหรือวัดฐานะ เป็นต้น

วิธีคิดแบบนี้ มุ่งให้เข้าใจและเลือกเสพคุณค่าแท้ที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตอย่างแท้จริง เพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น คุณค่าแท้นั้นนอกจากจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริงแล้วยังเกื้อกูลต่อความเจริญงอกงามของกุศลธรรม เช่น ความมีสติ ทำให้พ้นจากความเป็นทาสของวัตถุ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป เป็นการพิจารณาถึงคุณค่าในการบริโภค หรือ การกระทำต่างๆ ว่าอะไร หรืออย่างไหนที่มีคุณค่าแท้(ต่อการดำเนินชีวิต) และอะไร หรืออย่างไหนที่ คุณค่าเทียม ทั้งนี้คุณค่าแท้มักจะเป็นสิ่งที่เกื้อกูลการดำเนินชีวิต เป็นสิ่งที่จำเป็นในการดำเนินชีวิต แต่คุณค่าเทียม เป็นสิ่งที่มักถูก

ปรุ้งแต่งขึ้น อาจก่ออุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตและมักแฝงด้วยหลุมพรางบางอย่าง เป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นต้องพิจารณาถึงความจริงหรือเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนาแล้ว สิ่งที่เป็นจริงสูงสุดคือ “นิพพาน” น้าหนักเรื่องคุณค่าแท้ จึงเป็นสิ่งที่มน้ำหนักและสำคัญยิ่งกว่าเพราะพุทธปรัชญามีพื้นฐานที่เน้นการปฏิบัติเรื่องการฝึกอบรมตนเอง เพื่อให้เข้าถึงความจริง ความดี ซึ่งเป็นความงามสูงสุด ด้วยการชำระจิตใจด้วยการปฏิบัติตามหลักศีลธรรมนั่นเอง

อีกประการหนึ่งนอกจากการพิจารณาถึงคุณค่าต่างๆ ดังกล่าวแล้ว ต้องใช้ปัญญาในการพิจารณาเพื่อแยกแยะ และตรวจสอบคุณค่าของสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ซึ่งความจริงอาจมีมากมายหลากหลาย ฉะนั้นผู้ใดในการศึกษาพึงพิจารณาหาความจริง และแนวปฏิบัติที่ถูกต้อง ในข้อนี้มีหลักกาลามะสูตร เพื่อพิจารณาคือ อย่าได้ถือโดยฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยนัยนัยคือคาดคะเนโดยมีเหตุผลเป็นพื้นฐานอยู่บ้าง อย่าได้ถือโดยชอบใจว่า ต้องกับลัทธิของตนหรือความเชื่อเดิมของตน เป็นต้น

พระพุทธองค์ทรงแนะนำว่า อย่าเพ่งดวนเชื่อเลยทีเดียว แต่ให้คิดตามหลักเหตุผลเสียก่อนจึงเชื่อและปฏิบัติ แต่เมื่อใดก็ตามที่ธรรมซึ่งประพุดตินั้นนำมาซึ่งความเสียหายในภายหลัง ก็พึงพิจารณาให้ถ้วนถี่แล้วสละธรรมเหล่านั้นเสีย เนื่องจากพุทธปรัชญาเป็น กรรมวาทะ กล่าวคือ ความดีความชั่ว หรือสิ่งที่ดีงามไม่งามย่อมมีความเกี่ยวพันกับการกระทำอยู่เสมอ ซึ่งการกระทำต่างๆ นั้นล้วนมีทั้งดีและไม่ดีอยู่ในตัว ฉะนั้นจึงต้องพิจารณาในการกระทำสิ่งต่างๆ ลงไป ขั้นตอนต่อไปของการตัดสินใจเกี่ยวกับการตรวจสอบกระบวนการทางสุนทรียศาสตร์ ต้องมีความสอดคล้องเกี่ยวเนื่องกับสิ่งที่เป็นการบ่งชี้การกระทำ

กล่าวโดยสรุปแล้ว คุณค่าของเบญจธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท คือคุณค่าในทางโลก และคุณค่าในทางธรรม และคุณค่าที่เกิดขึ้นจะเป็นได้ทั้ง คุณค่าแท้ และคุณค่าเทียม ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นก็ขึ้นอยู่กับการกระทำของผู้กระทำ

๓.๕ สรุป

เบญจศีลและเบญจธรรมเป็นธรรมอันเป็นคู่ๆ เมื่อละได้แล้วนำมาปฏิบัติตามจะทำให้เกิดความงามขึ้นได้ ไม่ว่าจะเป็นทางกาย วาจา และใจ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าบุคคลผู้มีธรรมแล้วนั้นจะงามทั้งทางนอกคือ กิริยา มารยาท ตลอดจนถึงทางในคือจิตใจ เป็นผู้โอปปาติกะ มีเมตตาต่อสัตว์ทั้งหลาย การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมก็เต็มไปด้วยความสุข คำสรรเสริญเยินยอต่างๆ ย่อมมีอยู่เนืองๆ ไม่ต่างจากบุคคลหรือสังคม ความสำคัญและคุณค่าที่เกิดขึ้นสำหรับผู้มีธรรมนั้นเป็นสิ่งที่มิโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ บุคคลผู้มีธรรมเป็นนิจันนั้นย่อมมีความสำคัญในสังคมอย่างยิ่ง เป็นบุคคลผู้ที่สังคมต้องการไม่ว่าระดับต้น ระดับกลาง หรือแม้กระทั่งระดับสูง เหล่านี้ล้วนแล้วมีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะเป็นบุคคลผู้ที่จะทำประโยชน์ให้กับสังคมนั้นๆ ได้และเมื่อได้ปฏิบัติประโยชน์ให้กับสังคมแล้วคุณค่าที่เกิดขึ้นตามมาก็เป็นคุณค่าที่ดี สูงมีแต่ประโยชน์อย่างเดียว โทษไม่มี เพราะการกระทำสำหรับผู้มีธรรมนั้นไม่มุ่งหวังเอาไรต์เอาเปรียบสังคมอยู่แล้ว มีแต่เป็นฝ่ายให้เสียเป็นส่วนมาก สังคมจึงสงบสุข